

CAIUS PLINIUS SECUNDUS

A halálról

(Részlet a Természetleírás 7. könyvéből

Naturalis Historia 7.51-56.)

A fordító bevezetője

Az alábbi szöveg Caius Plinius Secundus, vagyis az idősebb Plinius (23/24-79) híres Természetleírásából való. E harminchét könyvből álló munkát a középkorban és a kora reneszánsz idején a természetismeret legfőbb forrásának tekintették. A kiváló római szerző ugyanis a botanikától az állattanig, az ásványtantól a geográfiáig, az orvostudománytól a mezőgazdaságtanig mindenről írt, mégpedig avval a céllal, hogy művelt honfitársai számára az étellel és a világgal kapcsolatos valamennyi tudnivalót anyanyelvükön, egyetlen enciklopédikus műben összegezze. Az a hetedik könyv, amelyből jelen szövegünk származik a mű antropológiai része: az embert élettani, lélektani és szellemtörténeti szempontból egyaránt igyekszik bemutatni.

Itt – mivel lapunk thanatológiai szemle – Plinius hetedik könyvéből csak azokat a fejezeteket közöljük, amelyek a halálról szólnak. A szerző e fejezetekben részben a halál jelenségét értékeli, nem is túl szokványos módon, részben pedig a halál típusait mutatja be, néhány remek anekdotával fűszerezve eszme-futtatásait. Különösen érdekesek azok a sorok, amelyeket a halál utáni létről és a halál értékéről ír – mindaz, amit itt mond Plinius, a mi számunkra is elfogadható, vagy legalább megszívlelendő lehet. Noha e kiváló auctor sok-sok, korábban tényként kezelt állítása bizonyult az idők során tévedésnek, Plinius eleven, meglepően józan és kritikus szelleme, mesélő és anekdotázó-kedve, bájos humora és nem utolsósorban hihetetlen lexikális tudása máig rendkívül szórakoztató olvasmányá emeli ezt a lenyűgöző művet, amelyet ma az antik természettudományos tudás legfőbb forrásaként értékelünk.

Bár Pliniustól az idők során számos kisebb szövegrészlet jelent meg magyarul válogatásokban és önálló kiadványokban is, sőt, egy ifjú, ám tudós hölgy a teljes művet is magyarra készül átültetni¹, az alábbi, szerintem rendkívül érdekes gondolatokat anyanyelvén – tudtommal – eddig még nem olvashatta a magyar olvasó. Bár az alábbi eszme-futtatás

hemzseg a nevektől, nem akartam senkit húszoldalas jegyzetapparátussal fárasztani: csak akkor egészítettem ki Plinius mondatait a saját magyarázataimmal, ha attól tartottam, hogy máskülönben a szöveg félreérthető lenne. A fejezetcímek is tőlem származnak, amiért utólag is elnézést kérek.

A fordítás a következő kiadás alapján készült: C. PLINII Secundi: Naturalis Historiae libri XXXVII. (Ed. L. VON JAN – K. F. TH. MAYHOFF) Stuttgart, Teubner, 1967-1970.

Az életről és halálról általában

51. Persze, ami az életet illeti, bizonytalan és kétséges a természetnek ez az adománya, bármi jut is osztályrészünkül. Hiszen még annak is nyomorúságosan rövid az életideje, akinek a legtöbb jut belőle, különösen, ha az örökkévalósághoz viszonyítunk. Ráadásul, ha még azt is figyelembe vesszük, hogy éjjel pihenni szoktunk, mindenki valójában csak élete felét éli meg. A másik fele úgy telik, akár a halál, illetve – ha az ember képtelen pihenni –, mint kész kínszenvedés. Ám sem a csecsemőkor, amikor az ember még semmit nem érzékel, sem pedig az élők legnagyobb büntetése, az öregség nem számítható igazából az élethez. Aztán meg annyi veszély leselkedik ránk, annyi betegség fenyeget, annyit rettegünk, szorongunk, hogy nincs semmi, amit többször kívánnánk, mint éppen a halált. A természet valójában semmi jobbat nem adhatott az embernek, mint azt, hogy csak rövid ideig kell élnie. Érzékeink eltompulnak, tagjaink megroggyannak, a látás, hallás, járás egyre nehezebb, fogunk kihull, emésztőszerveink elrenyhülnek – és az öregkort mégis az élethez számítjuk! Csodaszámba megy tehát az egyedülálló példa, Xenophilus zenész, aki százöt esztendőit élt meg testi betegség nélkül. De Isten úccse, öregkorában, kivétel nélkül mindenki másnak minden porcikáját – és ez egyetlen más állatra sem jellemző – rendszeresen, hosszú órákra kórságos láz, vagy görcs szokta megtámadni, ami nem csak órákig tarthat, hanem három vagy akár négy napon, illetve éjjelen át, sőt akár egy teljes évig is. De még az is betegségnek tartható, ha valaki a végelgyengülésbe pusztul belé.

Egyébiránt a betegségeknek is valamiféle törvényt szabott a természet. A negyednapos láz például soha nem kezdődik télen vagy a téli hónapokban. Némelyeket hatvan éves koruk után egyáltalán nem gyötör már betegségük, míg másoknak kamaszkorukban múlnak el a panaszaik, ami különösen a nők körében gyakori. Az öregek pedig alig érzékenyek a járványra. Akadnak betegségek, amelyek egész népeket támadnak meg, egyesek bizonyos társadalmi csoportokat veszélyeztetnek, vannak, amelyek csak a rabszolgákat, s vannak,

amelyek az előkelők rendjét, de a kórok egyéb módokon is változatosak. E vonatkozásban például megfigyelték, hogy a járvány mindig délről nyugat felé terjed, másképpen nemigen szokott, télen soha nem támad, három hónapnál pedig tovább nem tart.

A halál előjelei

52. Mármost mik a halál előjelei? Azoknak az esetében, akiknek az elméje megzavarodik, a nevetés, a végelgyengülés esetén viszont az, ha a beteg a szálakat huzigálja a ruhájából, ha összegyűri a lepedőjét, ha lehetetlen felébreszteni, ha nem tudja tartani a vizeletét – mindezt nem szükséges itt részletezni. Leginkább azonban a szem és az orr vizsgálata alapján ítéltető meg egyértelműen a halál közeledte, vagy abból, hogy a beteg állandóan hanyatt fekszik, az ere egyenetlenül és bizseregve verdes – illetve mindabból, amit Hippokratész, az orvosok fejedelme megfigyelt. Míg viszont a halálnak számtalan jele van, a gyógyulásnak és a megmenekülésnek egy sincs, a cenzor Cato hiába szögezte le az egészségesekről szólva – szinte dogmaképpen – fia számára azt a megfigyelését, hogy a gyermek koravénsége az idő előtti halál előjele.

A betegségeknek ugyanis végtelen nagy a száma. Phereküdeszt például a testéből előtörő számtalan kígyó ölte meg. Egyesek örökös lázban szenvednek, mint Maecenas, aki élete utolsó három évében egyetlen órácskát sem bírt aludni. A szidóni Antipater költőt meg minden áldott évben pont és kizárólag csak a születésnapján támadta meg a láz – ez is ölte végül meg, meglehetősen élemedett korában.

A tetszhalál

53. Aviola, e konzulviselt férfi pedig a máglyán tért magához, ám mivel nem lehetett már segíteni rajta, hiszen teljesen elborították a lángok, elevenen égett meg. Hasonló esetet beszéltek el L. Lamia praetorral kapcsolatban is. Messala Rufus és sokan mások viszont azt mesélik, hogy C. Aemilius Tuberót, az egykori praetort sikerült időben kimenteni a máglyáról. Ez tehát a halandók sorsa, effajta és ehhez hasonló véletlen balesetekre születünk, úgyhogy az ember már a halálban sem bízhat. Azt olvastam például, hogy a kladzomenéi Hermotimosz lelke, elhagyva testét rendszeresen kóborlásba kezdett, és távoli utazásáról megtérve sok mindent előre megmondott, amiről pedig csak olyasvalaki tudhatott, aki jelen volt az eseménynél – miközben pedig a teste félholtan hevert. Végül aztán az ellenségei – akiket kantharidáknak neveztek – elégették a hulláját, és visszatérő lelkét ily módon fosztották meg, mondhatni, a tokjától. Ariszteász lelkét is látták állítólag Prokonnészoszban kiröppenni a száján, mégpedig holló alakjában, ami azonban szerintem egy nagy mesebeszéd. Hasonló a

véleményem a gnosszioszi Epimenidész történetéről is. Ő ugyanis még gyermekkorában, a hőségtől és a sok gyaloglástól kimerülve ötvenhét esztendeig aludt egy barlangban, aztán leesett az álla, mikor látta, hogyan állnak a dolgok, és mennyit változott a világ, hiszen azt hitte, csak tegnap feküdt le aludni. Ráadásul ettől fogva szintén épp ötvenhét nap alatt megöregedett, hogy azután százötvenhét éves koráig éljen. A nők egyébként különösen hajlamosak az efféle bajra², különösen, ha a hüvelyük megfordul: mihelyt azonban a helyére kerül, a lélek is visszatér beléjük. Erre vonatkozóan lásd Héraklidésznek a görögök körében nagy sikert aratott könyvét, amelyben egy hét napon át élettelenül heverő hölgy életre keltéséről olvashatunk.

Varro is írja, hogy mikor a húszerre kijelölt férfi közt földet osztott Capuában, ismert egy embert, akit már el akartak temetni, ám a forumról mégis a saját lábán tért haza. Ugyanez esett meg szerinte Aquinumban is. Rómában pedig Corfidius, aki anyai nagynénjét vette feleségül, már a saroglyán tért magához, sőt, később maga kísérte utolsó útjára a temetési vállalkozót. Varro olyan csodákkal is kiegészíti mindezt, amelyek mintha ennek a sztorinak a változatai lennének. Két lovagi rangú fivér közül az idősebbel, a Corfidius nevűvel esett meg, hogy azt hitték róla, meghalt. Felbontották hát a végrendeletét, és felolvasták belőle, hogy az öccsét nevezte meg örökösének. Közben azonban a halottnak hitt Corfidius magához tért, összetapsolta a szolgálait, és azt állította, hogy most jött meg az öccsétől, aki arra kérte, vegye feleségül a lányát. Megmutatta továbbá neki, hol ásta el az aranyát – noha efféle aranyról senki nem tudott –, és arra kérte bátyját, hogy őt ugyanaz a temetési menet kísérje majd végső útjára, melyet korábban maga szervezett fivérének. Miközben ezeket mondta, előrohantak az öccs háziszolgái, és hírül adták, hogy a fiatalabb fivér valóban meghalt, s hogy pont ott találtak egy csomó aranyat is, ahol a bátyja megjelölte.

Jóllehet életünk során szüntelenül efféle jóslatokkal zaklatnak bennünket, mégsem érdemes sokat foglalkoznunk velük, mert többnyire hamisaknak bizonyulnak, ahogy azt a következő, jellemző példa is jól mutatja. A szicíliai háborúban Gabienust, Caesar nagy erejű haditengerészét Sextus Pompeius elfogta, és úgy elnyisszantatta a nyakát, hogy alig fityegett a feje – így hevert a nyomorult egész álló nap a parton. Mikor aztán beesteledett, nyögve és könyörögve arra kérte az összeverődött tömeget, hívják oda Pompeiust, vagy a vezér küldesse hozzá valamelyik bizalmasát. Őt ugyanis – állította – visszaküldték az alvilágból, és mindenféle mondandója van. Pompeius ezt hallva több barátját is kiküldte a partra, Gabienus pedig így szólt hozzájuk: Az alvilág istenei támogatják Pompeius ügyét, és méltányolják kegyes szándékait, ezért aztán mind megvalósul majd, amire vágyik – ő azt a parancsot kapta

tőlük, hogy ezt adja hírül. Szavainak igazságát – tette hozzá – az bizonyítja, hogy mihelyt átadta az üzenetet, kileheli majd a lelkét. Így is történt.³

Akad arra is egyébként példa, hogy olyasvalakit láttak megjelenni, akit már eltemettek, de mi itt csak természetes jelenségekkel foglalkozunk, nem pedig babonaságokkal.

A hirtelen halál

54. A legcsodásabbak (bár a leggyakoribbak is) azonban a hirtelen halálesetek – szerintem ez a lehető legnagyobb szerencse, ami életében érheti az embert. Ezek a balesetek, mint bizonyítjuk, egytől egyig természetes jelenségek. A legtöbb hasonló esetet Verrius tette közzé: mi itt csak párat szemelgettünk ki, hogy túl ne lépjük a mértéket:

A nagy örömbe halt belé (Khilónon kívül, akit már említettünk) Szophoklész és Dionüsziosz, Szicília türannosa – mindketten akkor, amikor hírért vették, hogy győztek a tragédia-versenyen. Egy anya az emlékezetes cannaei csata után, mikor – a rémhír ellenére – épségben látta viszont fiát, holtan esett össze. Diodórosz, a dialektikaprofesszor pedig a szegénybe halt belé, mert nem sikerült elég hamar megválaszolnia Sztilpón vicces találós kérdését.

Minden érthető ok nélkül pusztult el, reggeli cipőhúzás közben két Caesar, a praetor, illetve a diktátor Caesar praetorságot viselt apja: emez Pisában hunyt el, amaz meg Rómában. Quintus Fabius Maximus, saját konzulása idején a január Kalendae-ja előtti napon – helyére Rebilus lépett néhány órányi időtartamra – valamint Vulcatius Gurgus szenátor ugyanígy halt meg – mindannyian olyan egészségesen és olyannyira váratlanul, hogy épp indulás közben érte őket a halál. Quintus Aemilius Lepidus is éppen távozni készült hazulról, mikor a nagylábujjával belebotlott a hálószobája küszöbébe. C. Aufustius meg már el is ment hazulról, és a szenátusba tartott, mikor a gyűlésházban összeakadt a lába. Az a küldött is, aki a rhodosziak ügye érdekében a szenátus előtt olyan csodásan szónokolt, hogy mindenki csak bámult, mikor ki akart lépni a Curiából, összerogyott és szörnyethalt. Cn. Bebius Tamphilus, aki szintén praetorságot viselt ember volt, épp egy fiútól kérdezte, hány óra, mikor hirtelen meghalt. Aulus Pompeius a Capitoliumban halt meg, miközben az isteneket köszöntötte. M. Iuventius Thalna konzul meg épp áldozat bemutatása közben. C. Servilius Pansa, miközben a forumon az egyik bolt előtt, P. Pansára, a fivérére támaszkodva álldogált, a nap második órájában.⁴ Bebius bíró miközben kihirdetett egy perhalasztást, M. Terentius Corax meg miközben a forumon jegyzetelt⁵.

Az elmúlt évben is hirtelen meghalt egy római lovas, miközben éppen az Augustus forumán álló elefántcsont Apollón szobor előtt egy konzulviselt férfiú fülébe sutyorgott.

Továbbá: C. Iulius orvos kenegetés közben, mikor éppen egy szemsérülést kezel. Aulus Manlius Torquatus, egykori konzul, mikor ebéd közben palacsintáért nyúlt, L. Tuccius Valla orvost szörpnyakalás közben érte a halál, Ap. Saufeiust, míg a fürdőből kijöve szörpöt ivott és közben tojást szürcsölt, P. Quinctius Scapulát, mikor éppen Aquilius Gallusnál lakomázott. Decimus Saufeiust írnok, mikor otthon ebédelt, Cornelius Gallus nyugalmazott praetor, és Q. Haterius római lovag pedig szeretkezés közben hunyt el. És egy minap elhíresült eset: két lovagrendű ember is ugyanavval a gyönyörű külsejű, Müsztikosz nevezetű pantomimszínésszel szeretkezve halt meg.

A legeslegváratlanabb hirtelen halálesetet azonban M. Osilius Hilariusszal kapcsolatban mesélik a régiek. Ez a komédiás-bohóc, annak öröme, hogy nagy sikert aratott a színpadon, születésnapján lakomát rendezett. Miután a lakoma elkezdődött, meleg italt kért csuporban, és aznap viselt maszkját nézegetve, koszorúját a maszk fejére helyezve, mozdulat közben hirtelen megmerevedett. Senki nem vett észre semmit egészen addig, amíg a mellette fekvő asztalszomszédja nem figyelmeztette, hogy kihűl az itala.

Vannak tehát szerencsés esetek, a szerencsétlenségek száma ezzel szemben végtelen. A hírneves családból származó L. Domitiusnak, mikor Massiliánál vereséget szenvedett, majd Corsiniumnál az említett Caesar fogságába esett, elege lett az életből, és mérget ivott. Mihelyt azonban lenyelte a mérget, minden erejével küzdeni kezdett az életéért. A krónikákban feljegyezték, hogy miután Felix Rufatust elragadta versenyfogata, az egyik drukkere a máglyájára vetette magát, ami magunk közt szólva elég ízléstelen dolog volt. Nehogy aztán Rufatust dicsőítsék az eset miatt, az ellenpárt azzal hozakodott elő, hogy csak a túlságosan sok illatszert vette el az illető esztét.⁶ Nem sokkal korábban a nemes családból származó M. Lepidust – akiről azt írtuk, hogy a válása miatti lelkipurdalásba pusztult belé – a láng ereje lelökte a máglyáról, s mivel a nagy hőség miatt nem tudták visszarakni rá, kicsit odébb, egy másik rőzserakáson, meztelenül égették el.

A hamvasztás

55. Maga a hamvasztás egyébként a rómaiaknál nem ősi intézmény: régebben földbe temették a halottaikat. Ám miután a messzi háborúk során azt tapasztalták, hogy az eltemetetteket az ellenség előszeretettel kiásogatja, bevezették a hamvasztást.⁷ Sok család azonban megőrizte a korábbi rítust: így például a Cornelius családból állítólag Sulla diktátor előtt senkit nem hamvasztottak el. Ő azért rendelkezett így, mert félt a bosszútól, mivel korábban C. Marius hulláját kiásatta volt a sírjából. A „sepultus” szó egyébként mindenfajta elparentált embert jelenthet, míg a „humatus” szó csak földbe temetettet.⁸

Mi vár ránk a halál után?

56. A temetés után következzenek a különféle zavaros elméletek arról, hogy vajon léteznek-e a manes-ek.⁹ Szerintem utolsó napunktól pont ugyanaz vár ránk, mint ami az első napunk előtt volt osztályrészünk. A halál után sem testileg, sem lelkileg nem érzünk majd többet, mint a születés előtt. Ugyanaz a hiúság, amely most éltet, terjeszkedik rá jövőnkre is: ez hazudik a halál idejére is életet magának, hol a lélek halhatatlanságát, hol átalakulást, hol alvilági életet hirdetve, vagy azt hogy a kísérteteket tisztelni kell, mintha olyasvalaki, aki embernek is megszűnik lenni, istenné válhatna. Mintha bizony az ember lélegzőmódja¹⁰ bármiképpen is különböznék a többi állatétól, vagy mintha nem akadna az életben sok minden, ami jóval hosszabb életű az embernél, ám aminek mégsem senki hasonló halhatatlanságot nem tulajdonít.

Mert ugyan micsoda a lélek teste, önmagában? Miféle anyagból van? Hol a tudata? Hogyan lát? Hogyan hall? Vagy miként tapint? Mire való? Vagy mire mehet mindezek nélkül? Meg aztán miféle hely a túlvilág? Mekkora tömeg lehet az a sok évszázadnyi lélek, illetve árny? Ám mindezek egytől egyig gyermeteg vágyak koholmányai, olyan halandók képzelgéseai, akik képtelenek elfogadni a nemlétezését. Szóval épp olyan fölösleges tartósítani a hullákat, mint amilyen ostobaság Démokritosz ígérete is arról, hogy egykor majd feltámadunk – hiszen ő maga sem támadt föl soha.

De hát micsoda ártalmas elmebaj ez: az életet újrakezdeni a halálban!?! Ugyan hol pihenhetné ki magát végre az ember, ha a mennyekben a lélek érzékelő képessége, az alvilágban pedig az árnyé fennmarad? Ez az ábránd és tévhit nyilvánvalóan tönkreteszi a természet legértékesebb adományát, a halált, miközben megduplázza a haldoklás nyomorúságát, hiszen, ha mindez igaz, kezdhünk rettegni, mi vár ránk majd odaát. Ráadásul, ha az élet édes, ki érezhetné jól magát, ha már egyszer be kellett fejeznie? Sokkal egyszerűbb és bizonyosabb tehát az, ha ki-ki saját magának hisz, és halál utáni léte gondtalanságára születése előtti tapasztalatából következtet!

(Fordította, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Magyar László András)

¹ JEGYZETEK

- GÁBLI CECÍLIA: *Caius, Plinius Secundus Természettudományának 2. és 37. könyve*. Szeged, Lomart, 2004-2005. két kötetben. A kiadás bőséges jegyzetapparátussal készült. Ezen túl Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás 2001-ben adta ki a 33-37. könyvek fordítását, a 12-21. könyvekből pedig 1981-ben Tóth Sándor fordításában jelentek meg részletek, illetve Bukarestben, 1973-ban az 1-6. könyvekből Váczy Kálmán fordításában látott napvilágot egy válogatás. Ám sem ezek a válogatások, sem az általam ismert egyéb munkák nem tartalmazzák az itt közölt részeket.
- ² Mármint a hosszas eszméletvesztésre. Az eredetiben *conversio vulvae*-ről, a hüvely megfordulásáról, kifordulásáról van szó. A vulva azonban adott esetben a méh szinonimája is lehetett. Plinius valószínűleg arra a hippokratikus eredetű, de a középkorban is tovább élő hiedelemre utal, amely szerint a méh „állat az állatban”, vagyis önálló életet élő lény, amely vándorol a testben, s útja során különféle bajokat okoz. A méh görög neve *hüsztéra* – a *hisztéria* nevű kórképet is evvel a vándorlással, mozgással magyarázták.
- ³ A történet azért lehet a jóslatok hamisságára példa, mert Pompeius hamarosan csúf véget ért, és Iulius Caesar lett Róma ura.
- ⁴ Azaz reggel nyolckor.
- ⁵ *Tabellas scribit* – valószínűleg hivatalból írt valamiféle jegyzőkönyvet.
- ⁶ Mármint a hulla illatosítására használt illatszerek – az ilyesmit a rómaiak a *mollitia*, a férfiatlanság jelének tartották.
- ⁷ A holtak kiásásának kettős oka volt: egyrészt az ellenség megalázása, másrészt a holttest vagy a sír kifosztása.
- ⁸ A *humare* ige a *humus* ’talaj’, ’föld’ szóból ered, míg a *sepelire* ige valószínűleg a *se-pellere* ’magától elúzni’ ’eltávolítani’ szóösszetételből származik. Érdekes, hogy a magyarban a *temetni* ige kifejezetten csak elföldelésre utal. A „hamvasztásos temetés” kifejezés tehát valójában képzavar.
- ⁹ A *manes* szót lehetetlen lefordítani, az ember továbbélő lényének terminusa, de nem feltétlenül jelent kísértetet vagy lelket.
- ¹⁰ Mai kifejezéssel: *biologikuma*.